

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.6

Боняк В. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ»

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF MODERN INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT „CONSTITUTIONAL-LEGAL REGULATION”

Досліджено наявні у сучасній юридичній науці підходи до розуміння поняття «конституційно-правове регулювання», та надано його авторську дефініцію.

Ключові слова: *правове регулювання, конституційно-правове регулювання, конституційно-правовий вплив.*

Исследованы существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятия «конституционно-правовое регулирование», и сформулирована его авторская дефиниция.

Ключевые слова: *правовое регулирование, конституционно-правовое регулирование, конституционно-правовое влияние.*

The author has studied the existing in today legal sciences approaches to understanding the concept „constitutional-legal regulation”, and she has made her own definition of it.

Key words: *legal regulation, constitutional-legal regulation, constitutional-legal impact.*

Огляд сучасної наукової та навчальної юридичної літератури свідчить про те, що терміно-поняття «конституційно-правове регулювання» хоча і є часто вживаним ученими, однак його зміст дотепер залишається невизначеним. Підтвердженням цієї тези є наукові праці таких вітчизняних вчених: К.А. Бабенка [1], Д.М. Белова [3], В.І. Кафарського [4], А.М. Колодія [5], Т.А. Костецької [6], І.В. Дробуш [7], О.В. Скрипнюка [8].

Метою цієї статті є вирішення такого дослідницького завдання, як формулювання дефініції поняття «конституційно-правове регулювання». Досягнення мети вимагає звернення до пізнавальних можливостей загальнотеоретичної категорії «правове регулювання».

У теорії права це поняття визначається вченими по-різному: а) здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб (С.С. Алексєєв) [9]; б) здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою системи правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона і розвиток (О.Ф. Скакун) [10]; в) здійснюваний за допомогою всієї системи юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування (О.В. Малько) [11].

Аналіз наведених вище підходів до розуміння поняття «правове регулювання» дає нам змогу висловити такі судження: 1) зважаючи на той факт, що сучасний підхід до праворозуміння ґрунтується

на тлумаченні права як засобу узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів, не можна повною мірою погодитись із тезою С.С. Алексєєва про те, що правове регулювання, як результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, здійснюється з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб. Вважаємо, що такий вплив з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин має здійснюватися відповідно до узгоджених суспільних, групових та індивідуальних інтересів (потреб); 2) оскільки мета правового регулювання – впорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин здійснюється не лише через нормативні, але й індивідуальні регулятори поведінки суб'єктів (наприклад, правозастосовні акти), некоректно вживаним ученим у дефініції поняття «правове регулювання» варто вважати термін «нормативно»; 3) О.Ф. Скакун мету правового регулювання вбачає в упорядкуванні суспільних відносин, їх закріпленні, охороні та розвитку. Вважаємо, що автором порушено закономірність стадій правового регулювання, підтвердженням чого слугує той факт, що впорядкуванню, охороні та розвитку суспільних відносин має передувати їх закріплення (моделювання) в нормах права; 4) О.В. Малько акцентує на тому, що правове регулювання як одна із форм впливу права на суспільні відносини, здійснюється за допомогою всієї системи юридичних засобів. У зв'язку з цим не позбавлене сенсу питання про те, чи усі юридичні засоби задіяні в механізмі правового регулювання суспільних відносин. На нашу думку, цілком очевидно є заперечна відповідь на поставлене питання.

Таким чином, вживання терміна «усі» в дефініції досліджуваного поняття є недоречним.

Вищезазначені недоліки не були критично переосмислені фахівцями в галузі конституційного права, свідченням чого є інтерпретації поняття «конституційно-правове регулювання».

Так, на думку А.З. Георгіци, конституційно-правове регулювання – це нормативно-організаційний вплив на певні суспільні відносини з метою їх упорядкування, захисту й розвитку. Правник уточнює, що конституційно-правове регулювання здійснюється за допомогою певної системи правових засобів (конституційно-правових норм, правовідносин), специфічного методу правового регулювання, що забезпечують досягнення бажаних результатів [12].

Аналіз наведеної інтерпретації досліджуваного поняття свідчить про те, що, крім некоректно вживаного терміна «нормативно», вчений використав словосполучення «певні суспільні відносини», що, на нашу думку, є категорично неприйнятним. Підтвердженням цього є теза про те, що кожна галузь національного права України має чітко визначений предмет правового регулювання і метод правового регулювання.

У схожий спосіб визначають цю категорію Л.Р. Наливайко та М.В. Беляєва. Вчені тлумачать її як нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони і розвитку [13]. У наведеній дефініції так само: а) методологічно некоректно вжито термін «нормативно», що фактично обмежує інструментарій, задіяний у механізмі конституційно-правового регулювання; б) не конкретизовано предмет конституційно-правового регулювання, адже суспільні відносини є тим явищем, на яке впливають усі галузі національного права (доречно вживати словосполучення «суспільні відносини, що складають предмет галузі конституційного права»).

У зв'язку з цим є слушною думка О.Є. Кутафіна про предмет конституційного права. Вчений зауважує, що конституційне право, як одна з його галузей, спрямовує свій регулятивний вплив на суспільні відносини. Ця теза незаперечна, оскільки реалізація функцій нормативного регулювання є універсальною та глибинною «якістю» права як такого [14]. Варто акцентувати на тому, що йдеться не про всю сукупність суспільних відносин, а лише про ті, де одним із безпосередніх учасників є держава або де вона має свій прямиий інтерес.

У контексті питання, що розглядається нами, значний науковий інтерес становить праця К.А. Бабенка «Поняття конституційного регулювання в науці конституційного права». Попри задекларовану назву роботи, в ній не знайшли свого відбиття ані різні дефініції досліджуваного поняття, ані їх аналіз, ані авторський підхід до розуміння цієї категорії [2].

Водночас заслуговують на увагу окремі висновки автора з приводу конституційного регулювання, що мають методологічне значення: 1) вчений вважає, що ця категорія досліджувалася у працях вітчизняних авторів з кількох позицій; 2) найбільш поширеним

у дослідженні конституційного регулювання правник вважає інституціональний підхід, в основі якого лежать виокремлення та наукова характеристика тих основних інститутів, які становлять предмет конституційного регулювання; 3) попри свої беззаперечні переваги, на думку автора, інституціональний метод дослідження конституційного регулювання спричиняє певні проблеми теоретико-методологічного характеру. Вони, вважає вчений, пов'язані з тим, що надмірне акцентування уваги на інститутах державної влади і конституційного права часто унеможлиблює аналіз процесів взаємодії між різними органами державної влади, владними гілками, державою і суспільством загалом. Тому, на думку правника, доцільно досліджувати не лише конкретні інститути, що є предметом конституційного регулювання, включаючи й політико-правові інститути, але й їх взаємодію; 4) автор виокремлює конкретні сфери конституційного регулювання (економічні, політичні, соціальні, культурно-національні, інформаційні відносини); центральне місце відводячи сфері політико-правових відносин; 5) на думку правника, такий теоретико-методологічний спосіб дослідження конституційного регулювання політико-правових відносин дає можливість пояснити основні властивості взаємодії різних політико-правових інститутів, які є предметом конституційного регулювання.

Аналіз наведених вище умовиводів К.А. Бабенка з приводу конституційного регулювання дає змогу висловити такі зауваження: 1) автор не конкретизує, з яких саме методологічних позицій досліджувалася категорія «конституційне регулювання» вітчизняними та зарубіжними вченими; 2) інститути (причому не важливо які: основні чи неосновні) не можуть бути предметом конституційного регулювання, адже в юридичній науці це терміно-поняття пов'язують або із суб'єктами конституційного права (як учасниками конституційно-правових відносин), або із сукупністю конституційно-правових норм, які регулюють групу однорідних суспільних відносин (йдеться про інститути конституційного права); 3) вважаємо проблеми теоретико-методологічного характеру, які, на думку автора, спричиняє інституціональний метод дослідження конституційного регулювання, штучно надуманими правником, адже їх жодним чином не можна пов'язувати з надмірним акцентуванням уваги на інститутах державної влади і конституційного права. Підтверджує це, по-перше, той факт, що світоглядною основою більшості сучасних наукових праць учених-теоретиків права та фахівців у галузі конституційного права є діалектичний метод пізнання, що не лише передбачає, а й вимагає дослідження явищ державно-правової дійсності у взаємозв'язку та розвитку; по-друге, не можна окремо взятий методологічний підхід (у цьому разі йдеться про інституціональний підхід) зводити до всієї методології дослідження, адже вона, з огляду на свою внутрішню структуру, включає і принципи, і підходи, і методи. Таким чином, проблеми теоретико-методологічного характеру, про

які згадує правник, дають нам підстави припустити, що вчений під час підготовки своєї наукової праці використовував не діалектичний, а метафізичний метод пізнання; 4) помилковим у плані кількісного показника є судження автора про визначені ним конкретні сфери конституційного регулювання. Не претендуючи на вичерпне визначення їх кількості, лише зауважимо, що сферами існування сучасного державно-організованого суспільства є такі: економічна, політична, культурна, екологічна, сімейна, інформаційна; 5) автор стверджує, що запропонований ним теоретико-методологічний спосіб дослідження конституційного регулювання політико-правових відносин дає можливість пояснити основні властивості взаємодії різних політико-правових інститутів, які є предметом конституційного регулювання. Не торкаючись питання пізнавальних можливостей теоретико-методологічного способу дослідження, обраного вченим, зазначимо, що такий елемент методології дослідження, з огляду на його пізнавальні можливості, можна ідентифікувати і як діалектичний метод пізнання, і як комплексний методологічний підхід.

Пропонований нами підхід до розуміння поняття «конституційно-правове регулювання» має враховувати теоретичні положення, що мають методологічне значення:

1) конституційно-правове регулювання здійснюється за допомогою не всієї системи юридичних засобів, а лише тієї її частини, що здатна здійснювати регулятивний вплив на поведінку суб'єктів конституційного права, перш за все нормативної;

2) конституційно-правове регулювання необхідно розглядати як одну з форм конституційно-правового впливу на свідомість суб'єктів конституційного права, поряд з інформаційним, виховним;

3) конституційно-правове регулювання варто розуміти як явище динамічне і результативне (динамічність знаходить свій вияв у сукупності стадій, а результативність – в упорядкуванні, охороні та розвитку суспільних відносин).

Аргументуємо ці теоретичні положення. Проблема юридичних засобів, їх своєчасного та «якісного» вдосконалення у правотворчому та правореалізаційному процесах, як слушно зауважує О.В. Малько, стає дедалі актуальною, науково й практично значущою. Без її належного вирішення неможливо оптимізувати механізм правового регулювання, налаштувати національну правову систему на соціально-плідну роботу [11]. Так, вчений пов'язує цю проблему з таким: по-перше, поняття «правові засоби» дає змогу узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), що покликані забезпечити досягнення визначених у законодавстві цілей. Головне в теорії правових засобів – «які соціальні задачі» ці правові механізми можуть вирішити, де і в якому порядку їх можна використати у практичній правовій діяльності для досягнення соціально значущих результатів. Ця категорія пов'язує ідеальне (мету) з реальним (результатом), включаючи одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби вста-

новлення), – так і фрагменти реального (технологію – засоби діяння). Саме в цій площині названі різномірні юридичні феномени можна розглядати як засоби. Саме в цьому зрізі юридичного життя вони набувають особливих властивостей – властивостей явищ, які діють у зв'язці «мета (ціль) – засіб – результат»; по-друге, правовий засіб (з огляду на його «статус»), як поняття, покликане позначити, насамперед, функціональний, прикладний бік правової системи; по-третє, питання про юридичні засоби, за допомогою яких можуть досягатися цілі правового регулювання, є вирішальним у визначенні його ефективності, оскільки раціонально обрані та перевірені на практиці засоби – запорука високої продуктивності права [11]; по-четверте, правові засоби створюють загальні, гарантовані державою і суспільством можливості для посилення позитивних регулятивних факторів і одночасно для усунення перешкод (негативних факторів), які стоять на шляху впорядкування соціальних зв'язків. Юридичні засоби об'єднуються у визначену систему для вирішення поставлених задач, втілюються у вивіреному часом алгоритмі дії правової форми – в механізмі правового регулювання для того, щоб успішно долати перешкоди та досягати соціально значущих результатів [11]; по-п'яте, категорія «правові засоби» дає змогу чітко визначити місце і роль різних юридичних засобів у реалізації інтересів суб'єктів, в єдиному цілісному процесі правового впорядкування (механізмі правового регулювання). Саме властивості юридичних засобів, що є елементами (ланцюгами) цього механізму, характеризують його повною мірою як логічно завершену систему, як самодостатній організм; по-шосте, юридичні засоби можна розуміти і як універсальний «будівельний» матеріал системи права. І хоча загально визнано, що система права складається з норм, не можна заперечувати того факту, що самі норми також складаються з первинних, елементарних частин, до яких належать такі юридичні засоби, як юридичні факти, суб'єктивні права й обов'язки, заохочення й покарання; по-сьоме, певне поєднання юридичних засобів у правових режимах, методах правового регулювання надає специфіки галузям та інститутам права, виражає особливий порядок організації конкретних суспільних відносин, що дозволяє більш гнучко та диференційовано їх урегульовувати [11]; по-восьме, питання про юридичні засоби актуальне і стосовно конституційних прав людини на самозахист та на захист. Доволі часто суб'єкти самі прагнуть досягти своїх цілей (захистити ті чи інші інтереси) за допомогою конкретних засобів, встановлених законодавством. Для більш ефективного результату громадяни звертаються до спеціалістів (юристів, зокрема адвокатів), які з наявного набору юридичних засобів професійно допомагають обрати найбільш адекватні, оптимальні для конкретної ситуації [11].

Заслужують на увагу і окремі міркування про досліджуваний правовий феномен С.С. Алексєєва. Правові засоби, вважає правник, – не просто інструменти вирішення життєвих ситуацій, тих або інших

соціальних задач, що існують поряд з іншими. Соціально-політичний сенс постановки проблеми про правові засоби полягає в тому, що вони є не лише соціальною необхідністю, свого роду об'єктивною закономірністю, але й оптимальним, адекватним умовам цивілізації способом вирішення задач, що стоять перед суспільством, способом, який виражає соціальну цінність права як регулятора суспільних відносин [9].

Не менш важливими є судження автора про прикладний аспект правових засобів. Застосовувати юридичний інструментарій до вирішення життєвих ситуацій, економічних та інших соціальних задач, як вказує вчений, треба у такий спосіб, щоб був досягнутий ефект, який реалізує соціальну цінність, силу права, його місію бути стабілізуючим фактором, що забезпечує, зокрема: а) визначеність, надійність й усталеність відносин, що складаються; б) кореляцію регулювання суб'єктивними правами; в) сувору регламентацію і водночас гарантованість, захищеність суб'єктивних прав; г) комплекс способів, які гарантують реальне, фактичне виконання юридичних обов'язків; д) необхідну процедуру для вчинення юридичних дій, процесуальні форми і механізми, націлені на реалізацію суб'єктивних прав і досягнення істини в конфліктних ситуаціях [9].

Отже, такі міркування С.С. Алексєєва дають нам підстави для висновку про те, що у конституційно-правовому регулюванні задіяна сукупність правових засобів, функціональне призначення яких полягає, насамперед, в упорядкуванні (врегулюванні) поведінки учасників суспільних відносин шляхом визначення їх юридичних прав (що є засобом задоволення суспільних, групових та індивідуальних інтересів) та юридичних обов'язків активного та пасивного типу, що, відповідно, є засобом забезпечення цих інтересів або засобом усунення перешкод на шляху їх задоволення.

Теоретична характеристика досліджуваного нами поняття вимагає з'ясування його співвідношення з такими спорідненими категоріями, як «конституційно-правовий вплив», або «вплив конституційного права». Способом вирішення цього питання є з'ясування на рівні загальнотеоретичної юридичної науки співвідношення категорій «правове регулювання» та «вплив права».

Зокрема, О.Ф. Скакун наголошує на близькості, частковому збігу, нетотожності категорій «правове регулювання» та «правовий вплив». Категорію «правовий вплив» вона визначає як взятий у єдності та різноманітності весь процес впливу на громадське життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів. Хоча автором і враховано закономірність досліджуваних право-

вих феноменів, недоліком цієї дефініції є тавтологія (поняття «правовий вплив» науковець визначає через словосполучення «весь процес впливу») [10].

Близькою до вищенаведеної є позиція В.Д. Ткаченка і Є.Б. Ручкіна, котрі характеризують правовий вплив як більш масштабне юридичне явище, що охоплює не тільки цілеспрямоване визначення юридичними засобами характеру поведінки учасників суспільних відносин, тобто власне правове регулювання, але й усі інші форми та напрями дії права на свідомість та поведінку людей [13].

О.В. Малько відмінності між категоріями «правове регулювання» та «правовий вплив» вбачає у предметі правового регулювання, що є вужчим, аніж предмет правового впливу, а також у тому, що правове регулювання як спеціально-юридичний вплив, на відміну від правового впливу, пов'язане із встановленням конкретних прав та обов'язків суб'єктів, із прямим приписом про належне і можливе [11].

Урахування вищенаведених суджень учених в аспекті співвідношення понять «конституційно-правове регулювання» та «конституційно-правовий вплив» дає підстави для таких висновків:

1. Конституційно-правове регулювання є однією з форм конституційно-правового впливу на свідомість суб'єктів конституційного права поряд з інформаційним, виховним, культурним тощо.

2. Предмет конституційно-правового впливу є значно ширшим, аніж предмет конституційно-правового регулювання, адже охоплює й ті суспільні відносини, які безпосередньо нормами конституційного права не врегульовані, але зазнають такого впливу.

3. Конституційно-правове регулювання та конституційно-правовий вплив різняться своїм механізмом. На відміну від конституційно-правового регулювання, конституційно-правовий вплив здійснюється за допомогою як юридичних, так і неюридичних засобів (соціальних, ідеологічних, психологічних, духовних та ін.).

4. Конституційно-правове регулювання, на відміну від конституційно-правового впливу, має системний характер, адже реалізується не через окремо взяті юридичні явища, а через сукупність різноманітних юридичних засобів, що взаємодіють.

З урахуванням вищевикладеного, поняття «конституційно-правове регулювання» можна визначити у такий спосіб: *це здійснюваний уповноваженими суб'єктами правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності за допомогою системи юридичних засобів (передусім, конституційно-правових норм) владний вплив на суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права, з метою їх упорядкування, охорони та розвитку.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко К.А. Конституційно-правове регулювання і розвиток виборчого права України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-egulyuvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html>.
2. Бабенко К.А. Поняття конституційного регулювання в науці конституційного права / К.А. Бабенко // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 194–200.
3. Белов Д.М. Конституційно-правове регулювання реформ у державі: деякі аспекти передумов та закономірностей реалізації на практиці / Д.М. Белов // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – С. 47–50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/4_2014/12.pdf.

4. Кафарський В.І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності : [монограф.] / В.І. Кафарський. – К. : Логос, 2008. – 560 с.
5. Колодій А.М. Конституційно-правове регулювання в Україні: перспективи розвитку / А.М. Колодій, Н.А. Пелих // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. щокварт. зб. – Спец. вип. «Конституційний процес в Україні». – 2008. – № 2 (7). – С. 135–140.
6. Костецька Т.А. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі термінологічні аспекти / Т.А. Костецька // Часопис Київського ун-ту права. – 2013. – № 2. – С. 114–117.
7. Дробуш І.В. Проблеми конституційно-правового регулювання інституту місцевого самоврядування в Україні / І.В. Дробуш // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4. – С. 57–60.
8. Скрипнюк О.В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні / О.В. Скрипнюк // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 5–11.
9. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підруч. / О.Ф. Скакун. – 2-е вид., перероб. і доп. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
11. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 256 с.
12. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. / А.З. Георгіца. – Тернопіль : Астон, 2003. – 432 с.
13. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / уклад. : Л.Р. Наливайко, М.В. Беляєва. – К. : Хай-Тек Пресс, 2013. – 408 с.
14. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права / О.Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 2001. – 444 с.
15. Загальна теорія держави і права : підруч. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х. : Право, 2010. – 583 с.